

Norge och Sverige gjorde olika vägval efter andra världskriget och ockupationen

Andra världskriget och ockupationen 1940 splittrade Sverige och Norge. På grund av externa krafter tog de ställning för och emot neutralitet. Men efterhand blev det trots allt mycket som förenade broderländerna.

Nordens gemensamma neutralitetspolitik manifesterades vid ett statschefsmöte i Stockholm 18-19 oktober 1939. Avsikten var att demonstrera stöd för Finland som var under hårt tryck från sin mäktiga granne Sovjetunionen att överge neutralitetslinjen. Ett drygt halvår senare – efter vinterkriget och Nazi-Tysklands ockupation av Danmark och Norge – var Nordens geopolitiska landskap uppriktat.

En betraktelse över svensk-norska förbindelser under världskriget och den tyska ockupationen kan med fördel utgå från just detta toppmöte. Det var den sista nordiska demonstrationen av neutralitet som strategi för överlevnad i en värld där krigsmolnen hopade sig allt närmare dessa småstater i Europas norra utkanter.

Under vintern och våren 1939-40 följde en mycket omvälvande och turbulent period i Norden. Regionens ledare upplevde med rätta den ryska stormakten som ett allvarligt hot men var ännu inte fullt införstådda med konsekvenserna av den pakt som Hitler och Stalin ingått som upptakt till de båda diktatorernas uppdelning av Polen sinsemellan. I skydd av denna så kallade icke-angreppspakt kunde Sovjet angripa Finland och Tyskland kunde rusta för överfall på Danmark och Norge.

Europas fokus på nordligaste Norden

Europeiska ledare var under denna korta period som aldrig förr fokuserade på Nordens nordligaste geografi. Frankrike och Storbritannien, som efter den tyska invasionen av Polen förklarat Tyskland krig, såg en möjlighet att förvandla regionen till ett slagfält fjärran från egna territorier. Man ville skicka 50 000 man till Finlands undsättning i försvarskampen mot Sovjet - och på vägen antingen erövra eller förstöra de svenska malmfälten.

De norska och svenska regeringarna vägrade transit Narvik-Kiruna-Tornedalen för denna s.k. expeditionskår. Deras motstånd berodde inte på att detta var ett riskabelt militärt äventyr, på gränsen till dumdristighet. Däremot insåg man att Hitler skulle provoceras att ingripa för att hejda den fransk-brittiska styrkan, inge på grund av omsorg om de ryska soldaterna i det bistra vinterkriget utan för att expeditionen allvarligt hotade Tysklands järnmalmsimport från svenska Lappland.

”Finlands sak är vår” var som bekant ett svenskt fältrop opinionsmässigt och regeringen undvek att förklara neutralitet i den väpnade konflikten. Visserligen skickades inga reguljära svenska trupper mot Röda Armén, men det finska försvaret kunde förlänga sitt motstånd tack vare uppställning av Svenska frivilligkåren (SFK). Dessutom bröt en svensk frivillig flygflottilj (F 19) det sovjetiska herraväldet över fronten i norr och från svenska försvaret levererades stora mängder vapen och ammunition. Faktum är att betydande svenska arsenaler tömdes för Finland.

Få veckor efter finska vinterkrigets slut, med början 9 april 1940, ockuperade Nazi-Tyskland genom ett blixtkrig Danmark och Norge. Sverige undslapp men knappast på grund av neutraliteten. Den norske historikern Magne Skodvin konstaterar krasst i sin bok *Norsk historie 1939-1945* (utgiven 1991): ”Litt tilspissa kan ein hevda at Tyskland okkuperte Danmark for a sikra effektiv okkupasjon av Noreg. Og gjekk så langt nord som til Narvik for å ha kniven på Sveriges strupe.”

Churchill och Hitler fixerade vid Norge

Så dags i stormaktskrigets snabba förlopp hade Hitler fått Churchill som sin värste fiende. Båda var fixerade vid Norge, och att få kontroll över den svenska järnmalmsexporten. Såväl brittiska som tyska flottstyrkor hade dessa ödesdigra aprildygn full fart mot Narvik. En utdragen konflikt om den strategiska hamnstaden utkämpades i ett par månader, tills de allierade gav upp. Norges statsledning – kong Haakon och kronprins Olav – gick i landsflykt i London tillsammans med större delen av regeringen och höga ämbetsmän.

Trots överrumpling och underläge under det s.k. fälttåget stod Norges försvar emot tyska ockupationsstyrkor längre än något annat europeiskt land som Hitler erövrade under stormaktskrigets första sommar 1940. Brittiska och franska trupper övergavs förgäves de norska försvararna. Väl åter på europeiska kontinenten hade man inte tillräckliga krafter att sätta in mot de tyska invasionstruppernas ”blitzkrieg”.

Men samtidigt kan konstateras, med facit i hand, att Hitler misslyckades med sitt främsta syfte med ockupationen av Norge, vid sidan av kontroll över svensk järnmalmsexport. Tyska marinchefer hade övertalat honom att man behövde norska fjordar för baser i en förestående och oundviklig konfrontation med Storbritannien. Det är ett ödets ironi att Kriegsmarine aldrig återhämtade sig efter svåra förluster i Norges farvatten 1940.

Norska officerare och meniga var förvisso besvikna över att allierade vapenbröder snöpligt lämnade landet efter korta strider med de tyska angriparna. Ibland genomfördes snabba reträtter till och med utan att ens förvarning till Norges försvarsledning.

Norsk bitterhet mot svenska svek

Men än större bitterhet och vrede vändes mot ”broderlandet” Sverige och dess makthavare, såväl de civila i form av samlingsregeringen som den militära ledningen. Kontrasterna till vad som hände under finska vinterkriget var skriande. Regeringen gjorde som Nazi-Tyskland krävde och i den strikta neutralitetens namn ströps försök att värva svenska frivilliga för Norges försvar. Svenska armén stoppade t.ex. ett helt SFK-kompani med officerare och meniga, just hemkommet sedan vapnen tystnat i Finland, när dessa frivilliga försökte undsätta norska vapenbröder. Minst 300 svenska medborgare lyckades trots allt ta sig över gränsen som frivilliga men vad var det mot drygt 8 200 man i SFK?

Norrmän som hoppats på bättre behandling och solidaritet från officiellt svenskt håll hängav sig åt önsketänkande. Det var helt enkelt skillnad på broderfolk och broderfolk. Stora uppoffringar i militär materiel under vinterkriget gjordes mot bakgrund av att Finland under sekler utgjort den östra rikshalvan i det svenska riket, men erövrats av ”ärkefienden” Ryssland. Det fanns också ett krasst, egoistiskt tänkande: genom att hjälpa det hårt trängda Finland befäste man också en buffert mot en gemensam fiende i öster.

I ett kort historiskt perspektiv kunde ur en snäv svensk synvinkel den unga staten Norge i väster betraktas mer som en besvärlig släkting än ett ”broderland”. Endast 35 år hade passerat sedan Unionen med Sverige blivit upplöst. De var en förening som påtvingats norrmännen och existerat i blott 90 år, som de varit redo att ta strid emot, innan konflikten löstes på fredlig väg.

Norge-Sverige hade ett motsatsförhållande som inte fanns gentemot Finland. Det var inte självklart att vid ockupationen våren 1940 omedelbart omfamna norrmän med samma solidaritet som beviljats det finska folket under vinterkriget några få månader tidigare.

Norge fortsatt i krig mot Tyskland

Fram till ockupationen var det heller ingen främmande tanke inom norsk överklass att, liksom motsvarande samhällsskikt i Sverige, uppfatta Hitlers Tredje Rike som ett värn mot Stalins "bolsjevism". För övrigt hyllade Norges ledare även neutraliteten på samma sätt Sverige - fram till ett brutalt uppvaknande 9 april.'

Även om norrmännen två månader senare tvingades lägga ner vapnen efter "fälttåget" mot ockupanterna, hävdades att Norge fortsatt befann sig i krig med Tyskland. Exilregeringen i London välkomnades i de allierades krets, där man i den norska handelsflottan på världshaven såg en väldig resurs.

Unga norrmän som efterhand i allt större antal började fly över gränsen till Sverige ansåg sig inte vara vanliga flyktingar utan militära rekryter. De ville vidare till allierade styrkor i Storbritannien, gärna mönstra ombord på den norska marinens fartyg eller allra helst komma till det nya norska flygvapen som etablerats vid "Little Norway" utanför Toronto i Canada.

Militära exilledare framhöll också via BBC att mobiliseringsordern 9 april 1940 aldrig återkallats och fortsatt var i kraft. Hitlers personlige "rikskommisarie" i Norge, Josef Terboven, förstod tydligen innebörden av detta och hotade med dödsstraff för dem som lämnade Norge för att ansluta sig till Tysklands fiender.

Mot denna bakgrund är det föga förvånansvärt att norrmän som tog livsfarliga risker för att komma över *svenskegränsen* blev frustrerade då de insåg att "transit" vidare till Storbritannien var nära nog omöjlig. Tyska soldater "på permis" reste samtidigt bekvämt med SJ genom Sverige till och från det ockuperade Norge.

Arbetsplikt för norska flyktingar

För nyanlända norska flyktingar gällde i början tre månaders arbetsplikt, innan de släpptes fria på den svenska arbetsmarknaden. Det behövs inte mycket fantasi för att förstå att vreden växte hos norrmän, som räknat med att få vapen i hand, men i stället gavs sågar och yxor för att hjälpa till och värma svenskarnas bostäder bistra krigsvintrar.

Unga norrmäns känslor under påtvingat flyktingskap i Sverige tolkades t.ex. av Alf Pahlow Andresen, en pionjär med flyktingnummer 854, som från västkusten försökte komma över Skagerack och Nordsjön men i stället hamnade i tysk fångenskap. Efter krigsslutet skrev han i en bok om katastrofen med de s.k. kvarstadsbåtarna:

"I dag kan en være etterpåklø og si at det var rart at en mann frivillig ville ta en slik sjanse. For helt ut å forstå dette måtte en selv ha vært flyktning i Sverige på den tiden. Uten å ta munnen full kunne en kort si at en nordmann var villig til alt for å få reisesjans til England."

Bakgrunden till denna katastrof var att Hitler vid midsommartid 1941 ensidig bröt sin icke-angreppspakt med Stalin och utan krigsförklaring öppnade en östfront mot Sovjetunionen, *Operation Barbarossa*. Därigenom blev det redan hårt trängda Sverige än mer isolerat och omringat av Tredje Riket i väster, söder och öster. För unga norska rekryter stängdes en utväg från Sverige till Ryssland och därifrån en lång omväg över halva jordklotet till Storbritannien.

Norges regering följde passivt hur samlingsregeringen i Stockholm genomförde ett brott mot neutraliteten genom att den tyska divisionen *Engelbrecht* tilläts transit på SJ:s spår från norska gränsen till Finland, för att därifrån anfälla Sovjet. Överföringen lättade ju en del på ockupationsstyrkornas tryck hemma i Norge.

Diplomatiskt schackspel i Norden

Det diplomatiska schackspelet kring Norden kastades plötsligt över ända då Finland såg en chans att få revansch mot ärkefienden i öster och i praktiken slöt upp på Tysklands sida. Storbritannien som under vinterkriget ett och ett halvt år tidigare ville transitera trupper genom svenska Lappland till finska fronten stod nu på Sovjets sida och förklarade Finland krig. Så gjorde även den norska exilregeringen i London!

Medan uppmärksamhet var riktad mot SJ:s stora tågtransit med division *Engelbrecht* genomfördes mera i smyg transit av tyska förstärkningar till Finland med örlogsfartyg längs Östersjökusten. Det skedde på svenskt territorialvatten och under skydd av svenska flottan. Historieprofessorn Kent Zetterberg skriver i den av Stig Ekman redigerade boken *Stormaktstryck och småstatspolitik* (1986) att ”Militärstrategiskt var det transporter till Finland och inte de till Norge, som var viktigast för tyskarna...” Kollegan Rune Bokholm fördömer i boken *Tisdagsklubben* (2001) dessa tyska sjötransporter genom svenska vatten som ”ett av de allra grövsta neutralitetsbrotten under kriget.”

Denna sommar 1941 var norska motståndsmän aktiva på motsatt sida av södra Sverige, i Göteborg och Bohuslän. De försökte att med fiskebåtar och andra mindre farkoster ta sig över haven till de brittiska öarna. Det var förenat med både trubbel med svenska myndigheter och livsfara ute på Skagerack, som Tyskland genom sin blockad förvandlat till sitt eget innanhav för att säkra transporter till och från Norge.

Norrmännen hade uppmuntrats av en expedition i januari detta år, då fem norska fartyg under brittiskt befäl lyckades att från Brofjorden vid Lysekil ta sig igenom Skagerackblockaden och nå Skottland. Båtlasterna var kullager från SKF och andra svenska stålprodukter som brittiska krigsindustrin desperat behövde.

”Tvingas ruttna bort i Sverige...”

Den framgångsrika brittisk-norska expeditionen hade väckt vrede i Berlin, där särskilt marinledningen upplevde den som en snöplig motgång. Svenska myndigheter anklagades, icke utan visst berättigande, för att ha underlättat den brittisk-norska expeditionen. Det första och enda dösoffret under denna operation var en svensk styrman.

Samlingsregeringen fick bildligt talat kalla fötter, föll undan för skärpta tyska påtryckningar och vägrade bevilja den norska exilregeringen diplomatisk status åt dess militärattachéer i Stockholm. Utvisning hotade till och med den marinattaché, en kommandörkapten, som organiserat turer från svenska västkusten till Storbritannien för att få över norska rekryter. Dessa klagade bittert över att de tvingades ”ruttna bort” i Sverige.

I London var utrikesminister Trygve Lie så upprörd över svenska restriktioner att han övervägde att stänga den norska legationen i Stockholm och be britter och amerikaner att fortsättningsvis sköta svensk-norska mellanhavanden. Strax före jul 1941 upplöstes i varje fall tillfälligt denna fnurra, då Lies svenske kollega Christian Günther plötsligt mildrade sin attityd och tillät den norske kommandörkaptenen att stanna även om han inte genast fick diplomatiska rättigheter. Orsaken var att Günther räddats undan en pinsam skandal, sedan en systerson rymt från ett kustartilleri vid Vaxholm för att bli frivillig hos de norska trupperna i England. Då utrikesministerns nära släkting missade en norsk båttur smugglades han i stället ombord under falskt finskt namn på ett brittiskt kurirplan från Bromma.

Trots allt blev de norsk-svenska förbindelserna mycket frostiga under våren 1942. Än en gång vållade händelser på västkusten trubbel. Den lyckade överfarten året innan följdes av en katastrof utanför Göteborg och Bohuslän, då tio norska fartyg – på nytt under brittiskt kommando – försökte ta sig igenom Skagerackblockaden med nya SKF-leveranser samt 471 ombordvarande, mestadels unga norska män. Avfärden

hade föregåtts av en utdragen tysk-brittisk process ända upp i Sveriges högsta domstol, på initiativ av Günther. Under tiden var de norska fartygen beslagtagna, ”under kvarstad”, varför de blev kända som ”kvarstadsbåtarna”.

Skarp kritik mot svenska flottan

Den svenska statsledningens inställning tolkades kanske bäst av kungen, Gustav V, som anförtrött ett statsråd att han ”vill ej ha krig för de norska båtarnas skull...” Hotbilden, ur samlingsregeringens perspektiv, var brittisk-tyska sjöstrider inne på svenskt vatten på västkusten. Historikern Wilhelm Carlgren, som belyser konflikten om kvarstadsbåtarna i sitt stora verk *Svensk utrikespolitik 1939-1945* (1973), menar att den ”blev faktiskt mer en svensk-engelsk än en svensk-norsk affär, sedan engelska regeringen chartrat fartygen...”

Men Norge gjorde de största uppoffringarna under katastrofen. Sex moderna fartyg sänktes, tre av tyska stridskrafter och tre av de egna befälhavarna för att hindra att de värdefulla svenska exportvarorna hamnade i Hitlers vapensmedjor. Endast två båtar lyckades nå Skottland och två kunde återvända till Göteborg.

Svenska flottan kritiserades skarpt av såväl briter som norrmän eftersom stränga föreskrifter beordrats för hur fartygen skulle lämna svenskt vatten då de försökte bryta igenom den tyska spärren på Skagerack. Omkring 200 personer togs till fånga, bland dem 160 norrmän som senare dömdes att ”försvinna i natt och dimma” i tyska koncentrationsläger, där över en fjärdedel av dem avled. Katastrofen krävde i det långa loppet över 80 människoliv.

Under 1942 följde dock flera positiva händelser som förbättrade svensk-norskt umgänge. Under sommaren flyttades mottagningscentralen för flyktingar från en avlägsen by i Småland, Öreryd vid Nissastigen, till den mer centrala herrgården Kjesäter strax utanför sörmländska Vingåker, alldeles intill västra stambanan mellan Stockholm och Göteborg. Formellt tillhörde flyktingcentralen Socialstyrelsen, men i praktiken var det norska myndigheter som styrde och ställde.

Detta var ett medvetet beslut av socialminister Gustav Möller, som också var högste chef för polismakten, inklusive Säpo. Hans närmaste medarbetare hette Tage Erlander, som fungerade som ”säkerhetsminister” och hade stort inflytande över både flyktingfrågor och svensk-norska hemliga affärer. En illustration av denna samverkan, som särskilt gällde militära underrättelser om ockupationen i Norge, var att Socialstyrelsens ombud på Kjesäter egentligen var agent för den s.k. C-byrå, försvarsstabens militära underrättelsetjänst.

Norska nyheter först till Kjesäter

Nyheter från Norge kom allra först till Kjesäter och sändes därifrån vidare till legationen i Stockholm och exilregeringen i London. John Lyng beskriver i sin memoarbok *Brytningsår – Erindringer 1923-1953* (1972) hur ”denne mottakersentralen virket som en kjempemessig sugepump som fanget inn alle norske flyktinger, uansett hvor de var kommet over grensen til Sverige.” Förutom ordinära uppgifter som sjukvård, försörjning, arbetsförmedling, passbyråkrati etc blev samtliga flyktingar ”grundig forhørt, og tappet for alle opplysninger av interesse.”

John Lyng, socialist under juriststudier men med tiden högerpolitiker, berättar om att ”Miljøet og arbeidet på Kjesäter var uhyre intressant. Strømmen av flyktinger kom fra alle kanter av landet, fra bygd og by. - - - Hver og en hadde sin egen historie å fortelle. Om det daglige og ensformige slut, om tvil og uro og nervepress fra uke til uke, fra måned til måned. Om tragediere og triste skjebner, men også om dådsverk

som var øver i prøvelsens stund. Gjennom alle disse vitnesbyrd kunne man tydelig ane de store konturene av det som skjedde i Norge i de dager.”

Efter tjänst på Kjesäter blev John Lyng förflyttad till en chefspost på det s.k. *Rettskontoret* i Stockholm, en mäktig och självständig avdelning som fungerade både som norsk polismakt (inklusive ”Säpo”), åklagarmyndighet och underrättelseorgan. Där byggde Lyng upp ett arkiv med anklagelser mot quislingar och misstänkta kollaboratörer för rättegångar efter kriget. Han blev välkänd som åklagare i bl.a. processen mot Henry Rinnan, en av de värsta norska ”gestapisterna” som dömdes till döden och avrättades. Lyng, utrikesminister 1965-70, är bara en bland många norrmän från olika samhällsskikt som tillbringade krigsår i Sverige och därefter blev framstående personligheter i hemlandet.

Blomstrande norskt kulturliv

I den växande flyktingströmmen återfanns efterhand alltfler kulturarbetare; författare, poeter, journalister, konstnärer, skådespelare, musiker och andra artister. De engagerade sig i ett blomstrande kulturliv, ofta i samverkan med svenska kollegor. Ett exempel är den anonymt författade *Norsk krigslyrikk* som trycktes i flera upplagor med totalt 16 000 exemplar.

Teaterchefen Hans Jacob Nilsen tog initiativet till ”Fri norsk scene” som satte upp Ibsens *Bygmester Solness* med premiär i Eskilstuna av alla platser. Det var förmodligen en hyllning till J.A. Selander, Eskilstuna-Kurirens chefredaktör, en pro-norsk anti-nazist väl i klass med Torgny Segerstedt. Selander var en av de pådrivande då 17 tidningar och tidskrifter våren 1942 avslöjade tortyr av politiska fångar i Norge. Han anlät den landsflyktige tyske journalisten Willy Brandt som hemlig skribent då svensk press skärpte bevakningen av den alltmer brutala ockupationsmakten och dess marionettstyre med förre majoren Vidkun Quisling som ”ministerpresident”. Begreppet quisling som synonym för landsförrädare lanserades i Sverige och spreds snabbt över världen.

”Svenska Norgehjälpen” blev från hösten 1942 en betydelsefull ”primus motor” för välbehövlig norsk goodwill gentemot ”broderlandet”. Biståndskampanjen hade till en början Landsorganisationen (LO), arbetsgivarförbundet (SAF) och Kooperativa Förbundet (KF) som draglok, men breddades snabbt till en folkrörelse med bl.a. lokala hjälpkommittéer runtom i Sverige. Än en gång var det aktiva, engagerade personligheter som hade inflytande över händelsernas gång. SAF-direktören och Norgevännen Bertil Kugelberg bör framhållas för sin avgörande roll i den centrala ledningen.

Än i dag berättar äldre norrmän med såväl humor som vemod om hur de fick både ”svenskesuppe” och ”svenskepakker”. Tusentals soppkök serverade nödportioner som hjälpte både norska skolbarn och pensionärer att undkomma undernäring. En viktig parentes är att en form av Norgehjälp startade i Göteborg redan 1941.

Eftersom de tyska ockupanterna beslagtogs radiomottagare i alla privata norska hem – med undantag av dem bebodda av Quislings anhängare – utvecklades en alternativ, underjordisk nyhetspress, så kallade ”illegala aviser”. Stig Ekman nämner i sin artikel *Håndslag* med Eyvind Johnson som ansvarig utgivare och Willy Brandt bland medarbetarna. Denna tidskrift i fickformat började produceras och tryckas i Stockholm med 1942 motståndsmannen Torolf Elster som hemlig redaktör.

Norsk-svensk motståndskvinna bakom *Håndslag*

Initiativtagare till *Håndslag* var emellertid en norsk-svensk motståndskvinna, Gerd Santesson, som utverkade tyska visa att besöka Norge eftersom hennes där bosatta

mor var döende; detta tillstånd varade i flera år... Gerd Santesson använde besöken för agent- och kurirverksamhet tills hon bokstavligen gav "alt for Norge", och avled blott 40 år gammal. Se där ännu en personlighet som "gjorde skillnad" - i hemlighet!

I skymundan i oktober 1942 hände något dramatiskt, som ännu inte är helt uppenbart för en bredare allmänhet. I en forcerad deportation, där norsk polis medverkade, skickades 738 judar från Norge med fångfartyget *Donau* till förintelselägrat Auschwitz i det ockuperade Polen. Endast 24 överlevde, alla män. 102 av de mördade människorna från Norge var barn och tonåringar.

Denna tragedi är väl känd, men mindre bekant är att mellan 1 200 och 1 300 norska judar undkom Förintelsen genom att fly till Sverige. Dessa fakta presenteras i en ny bok av forskaren Birgit H Rimstad, *Unge tidsvitner* (2016) med underrubriken *Jødiske barn og unge på flukt fra det norske Holocaust*. En besvärlig räddningsaktion genomfördes samtidigt som hjemmefronten och gränslotsar hade fullt upp med andra flyktingexpeditioner på grund av hårdare tryck av ockupationsmakten.

Ett fängslande mänskligt öde är räddningen av Mona Levin, som var ett småbarn då hon smugglades över gränsen till Sverige nära Ørje och Töcksfors. Mona blev så kraftigt nersövd av piller, för att inte skrika och röja flyktingturen, att hon nätt och jämnt vaknade upp ur medvetslösheten väl över på svensk mark. Hennes far var en känd judisk kompositör och pianist, Robert Levin, som turnerade till bl.a. norska läger i Sverige under kriget. Modern Solveig hyllas av Mona i boken *Mors historie : En familiesaga* (2015).

Sveriges generalkonsulat i Oslo kunde 1943 rapportera hem att den norska folkopinionen blivit mindre negativt inställd till Sverige och svenskarna på grund av underrättelser om ett märkligt initiativ med ursprung i både London och Stockholm. Året innan hade Harry Söderman, grundare och chef för Statens kriminaltekniska anstalt, inbjudits till den brittiska huvudstaden för att hälsa på gamla vänner inom Scotland Yard, men med baktanken att träffa även norska exilregeringen. Den ville ha Södermans hjälp för att utbilda norska poliser i Sverige, vilka skulle ersätta de polismän som gått i tyskarnas sold och t.ex. medverkar i deportationen av judarna.

"Revolver-Harry" i maskopi med Möller & Erlandet

Idén var för tidigt väckt, invände Söderman, som på grund av sina vapenkunskaper fått ök- eller smeknamnet "Revolver-Harry". Bland norrmän blev han alltid respektfullt kallad "Dosenten", eftersom han inte var polisman utan forskare i kriminologi – och som sådan mycket beundrad av en sentida kollega, professor Leif GW Persson...

Sommaren 1943 föll olika pusselbitar på plats, dels genom att den landsflyktige läkaren Carl Semb startade sina "hälsoläger" och dels då Söderman i samverkan med norske polischefen Olav Svendsen, chef för tidigare omtalade Rettskontoret, bedömde tiden vara inne för "polisutbildning". Semb, som varit pionjär inom hjemmefronten, organiserade "hälsolägren" så att de fungerade som en säkerhetsventil för tusentals frustrerade flyktingar plus att de i praktiken var en militär mönstring av unga norrmän. Semb och Söderman fann snart varandra och började tillsammans förbereda regelrätt infanteriutbildning under täckmantel av "polistrupper".

Uppenbarligen medverkade både socialminister Möller och hans statssekreterare Erlander i detta militära projekt riktat mot Nazi-Tyskland. Det var i princip ett brott mot Sveriges neutralitetslinje, liksom den tyska "permittenttrafiken" (som för övrigt stoppades hösten 1943) och transit för

divisionen *Engelbrecht* vid midsommartid 1941. Tyskland protesterade men hade efter nederlagen vid Stalingrad och andra avsnitt på östfronten inte möjlighet att sätta kraft bakom orden. Tage Erlander beskrev i sina memoarer rustningen av en norsk armé i Sverige under brinnande världskrig som en av sina märkligaste upplevelser.

Statsminister Per Albin Hansson blev upprörd då han, via den militära underrättelsetjänsten, fick vetskap om den norska "polisutbildningen" och att Möller och Erlander bakom hans rygg varit i maskopi med "Revolver-Harry". Efterhand blev både Semb och Söderman delvis åsidosatta och i stället tog yrkesmilitärer på båda sidor över ansvaret för utbildning och utrustning. Svenska försvarsstabens ledande personligheter var C.A. Ehrensvärd och Nils "Stora mullret" Svedlund som samarbetade utmärkt med de norska befälhavarna Ole Berg och Olaf Helset.

Universitetet i Oslo ockuperas

Ockupationsstyret i Norge främjade indirekt rekrytering till "polistrupperna" i Sverige då man i november 1943 stängde Universitetet i Oslo. Det var en reaktion dikterad av fruktan för att studenterna och lärare skulle angripa tyska trupper i ryggen vid en befarad allierad invasion. Hundratals studenter greps och fördes till fångläger i Tyskland, men många undslapp och lyckades fly över "svenskegrensen".

Hitler – liksom Churchill – var starkt fokuserade på Norge. Han beskrev landet som en "ödeszon" och satsade enorma resurser för att bygga ut norska västkusten till en fästningsvall mot allierade invasionsförsök. Faktum är att en stor del av de tyska styrkorna i Norge inte skickats dit för att behärska och bekämpa hjemmefronten utan för att hålla beredskap mot den allierade fienden.

Det tjänade de allierades övergripande krigsmål att inbilla Hitler att en invasion i Norge var förestående och att Tyskland därmed ansåg sig tvingat att dra undan trupper från den europeiska kontinenten. Även Sverige drogs in i vilseledande manöver, i syfte att lura Hitler. En skenoperation iscensattes i mars 1944 för att få diktatorn att tro att Sverige skulle överge sin neutrala linje och bl.a. tillåta brittiska flygvapnet baser.

Paradoxalt är att något liknande faktiskt hände i Norden i andra världskrigets slutskede. De norska "polistrupperna" expanderade kraftigt, totalt tränades över 15 000 man, men ett par tusen försvann ur rullorna av olika skäl. En del förklarades icke stridsdugliga. Andra rekryter blev otåliga under den utdragna utbildningen och fann för gott att rymma hem till Norge, ibland med vapen och sprängämnen för att ansluta sig till hjemmefrontens militära organisation, Milorg.

Förutom rustning av reguljära infanteriförband förekom i flera mindre och mycket hemliga specialläger utbildning av commandos, kurirer och sabotörer. Ett av lägren låg mitt på det tätbefolkade Ekerö i Mälaren, ett annat i en idyllisk by ett par mil söder om Leksand. Många av de norrmän som tränades där medverkade i operationer inne i Norge.

Norsk-amerikansk luftbro Sverige-Skottland

Ett stort antal norrmän flögs efterhand över med kurirplan till England. Sommaren 1944 organiserades till och med en amerikansk luftbro med ett par tusen norska rekryter från Sverige till Skottland, vilket var mycket besvärligt

eftersom den operationen sammanföll med upptakten till D-Day – den allierade invasionen av kontinenten.

Än en gång var det en färgstark personlighet som styrde och ställde, nämligen den norsk-amerikanske flygöversten Bernt Balchen, ”den flygande vikingen”. Med ett antal flygplan från USA:s flygplan upprättade han den norska luftbron från svenska flygfält. Han genomförde också hemliga flygningar över norsk-svenska gränstrakter och släppte ner militär utrustning och andra förnödenheter till Milorg.

Balchens kanske viktigaste insats för Norge var då han den sista krigsvintern 1945 flög in ”polistrupper” från Norrbottens flottilj, F 21 vid Luleå, till Kirkenes i norska Finnmark. Den sovjetiska krigsmakten, Röda Armén, hade gått in i Finnmark och tvingat de tyska ockupationstrupperna till reträtt, samtidigt som dessa praktiserade den brända jordens taktik och härjade norska samhällen. I London ville den norska exilregeringen markera sin närvaro på befriat territorium – och då kom de norska trupperna i Sverige väl till pass.

Amerikanska flygvapenplan flög alltså in från en svensk militär flygflottilj norska soldater – rustade i Sverige - för att dessa skulle fylla ett geopolitiskt vakuum mellan ryska Röda Armén och tyska Wehrmacht på Nordkalotten. Så blev det ”neutrala” Sveriges roll i ett kritiskt skede i andra världskrigets slutskede.

Kungens far högste övningsledare

Merparten av de norska ”polistrupperna” ryckte efter den tyska kapitulationen i maj 1945 in i Norge i tre divisioner, mot Oslo, Trondheim och Narvik. De hade trimmats och testats vid två stora manövrer, den första i Dalarna i december året innan och den sista generalrepetitionen så sent som i april i Hälsingland. Höga norska och svenska officerare fanns på plats, plus bland andra Gustav Möller, och främste övningsledare var arvprins Gustav Adolf, far till Sveriges nuvarande kung Carl Gustav.

De tyska ockupationstrupperna i Norge kapitulerade i god ordning, ”polistrupperna” behövde aldrig bruka sina svenska vapen i strid. Via Osloradion tillkännagav en jublande reporter att de första norska soldaterna anlant till hemlandets jord. Detta gjorde soldaterna i Finnmark extra upprörda. De hade ju legat i fält i flera månader under mycket strapatsrika förhållanden och därtill drabbats av en svår minolycka som dödade 22 kamrater.

Två framträdande personligheter saknades vid firandet i Oslo fredsdagarna i början av maj. Det var ”Revolver-Harry” Söderman och hans vapenbroder, flygöversten Bernt Balchen. De organiserade i stället hjälpsändningar med flyg till Bodø i Nord-Norge för att undsätta frisläppta tyska krigsfångar och tvångsarbetare. Det var tiotusentals man, mest ryssar, varav en del lyckades fly till Sverige och många andra dukade under då de under slit och släp tvingades bygga vägar, järnvägar och befästning åt ockupanterna.

”Polistrupperna” eller ”svenskestyrkene” som de något nedsättande kallades efter hemkomsten till Norge behövde, som sagt, inte strida mot tyska styrkor som var dem numerärt överlägsna flera gånger om. En del beklagade detta spontant, men konstaterade att det var bäst som skedde, i det långa loppet. Trupperna spelade en viktig roll för att upprätta stabilitet i det befriade Norge, befästa lag och ordning och säkra den inhemska suveräniteten efter fem mörka krigsår med främmande styre.

En mindre patrull blev uttagen till ett speciellt uppdrag 24 oktober 1945. Då avrättades den dödsdömde landsförrädaren Vidkun Quisling på Akershus

fästning i Oslo, vid den plats nära nuvarande Hjemmefrontmuseet där 42 norska patrioter arkebuserats den sista krigsåren under tysk ockupation.

I det åter fria Norge hamnade "polistrupperna" snart nog i skuggan av hjemmefrontens militära styrka, Milorg, där många men långtifrån alla varit aktiva i motståndskampen mot ockupationsmakten. Mest populära var de norska förband som inordnats i de allierade styrkorna i Storbritannien, som ju under kriget varit målet för de tusentals potentiella rekryter som flydde över gränsen och blev fast i Sverige. Det var inte brist på stridsmoral och hjältemod som hindrat deras "transit" från Väst-Sverige över Skagerack till Skottland.

Med tiden kände sig "polistrupperna" alltmer bortglömda, och bildade sin egen veteranförening för att hävda en plats i Norges krigs- och ockupationshistoria. Det gällde särskilt den kanske småskaliga men symbolladdade insatsen i Finnmark sista krigsvintern.

Inte heller i Sverige var det tydligen läge att framhålla rustningen av denna hemliga armé. De hade knappast varit "politiskt korrekta", även om det begreppet inte var uppfunnet då. Utbildningen och utrustningen av de värnpliktiga norrmännen 1943-45 var ett ju ett brott mot den neutralitetslinje som svenska regeringen hävdade både före, under och efter andra världskriget.

"Polistrupperna" ansågs förmodligen som opassande i detta sammanhang, trots att de kanske kunde använts som argument för norsk-svensk samverkan i efterkrigspolitiken.

Tage Erlander kämpade som statsminister förgäves för ett nordiskt försvarsförbund och att ett sådant aldrig kunde förverkligas ansåg han vara en av sina största politiska motgångar. Motståndet kom främst från de egna socialdemokratiska partifränderna i Norge, som i det begynnande kalla kriget såg medlemskap i den västliga Atlantpakten som ett bättre försvarsalternativ.

Neutralitetspolitiken hade havererat i samma stund som Nazi-Tyskland utan förvarning anföll landet i april 1940.

Anders Johansson

2016-05-23 (3)

Anders Johansson (f. 1942) var reporter på Dagens Nyheter i 35 år, 1965-2001, bl.a. som tidningens förste utrikeskorrespondent i Afrika. Som senior har han skrivit tre böcker om bortglömda händelser, företeelser och personligheter i Norge och Sverige under andra världskriget. Debutboken *Den glömda armén* 2005 hade rustningen av "polistrupperna" som tema. En fristående fortsättning 2010 hade titeln *De glömda agenterna – Norsk-svenska vapenbröder mot Nazi-Tyskland*. Trilogin avslutas 2016 med *De glömda blockadbrytarna – Krigsdramatik på svenska västkusten 1939-1945*. Alla tre böckerna är översatta till norska. Anders Johansson hedrades med en kunglig norsk förtjänstorden efter debutboken samt med hänvisning till norsk-svenska utställningar och seminarier på Mälsåkers slott i Sörmland, som de sista krigsåren var en viktig förläggning för *Den glömda armén*.